

Paolo Xella, *Religione e religioni in Siria-Palestina. Dall'Antico Bronzo all'epoca romana*, Roma 2007, 147 s.

Na włoskim rynku księgarskim książka ta ukazała się jesienią 2007 roku. Jej autor, Paolo Xella, jest dyrektorem ds. badań naukowych Consiglio Nazionale delle Ricerche, profesorem orientalistyki antycznej na Uniwersytecie w Tybindze i docentem historii religii na Uniwersytecie w Pizie. Opublikował m.in. *I testi rituali di Ugarit*, Roma 1981; *Baal Hammon*, Roma 1991; *Les dieux d'Ebla*, Münster 1997.

Jeśli należałoby porównać recenzowaną pozycję do jakiejś innej książki z tego zakresu badań, to można zasygnalizować pracę Herberta Niehr, *Religionen in Israels Umwelt. Einführung in die nordwestsemitischen Religionen Syrien-Palästinas*, Würzburg 1998. Tyle, że dzieło Xella jest pewnym kompendium, bardzo dobrze opracowanym przewodnikiem po ludach, które zamieszkiwały obszar Syrii i Palestyny od epoki brązu do czasów rzymskich oraz ich wierzeniach.

Książka ta składa się ze spisu treści (s. 7-8), wstępu (s. 9), wprowadzenia (s. 11-16), siedmiu rozdziałów (s. 17-131), bibliografii usystematyzowanej według tematów poszczególnych rozdziałów (s. 133-138) i indeksu starożytnych autorów oraz nazw własnych (s. 139-147). Autor analizuje następujące zagadnienia:

Dzieje najstarsze (rozdział I, s. 17-29), w których omawia zlokalizowane w 1973 r. starożytne miasto Ebla, którego początki sięgają IV tysiąclecia (dziś Tall Mardich), gdzie odkryto archiwum pałacowe z ponad 17 tysiącami tabliczek z drugiej połowy III tysiąclecia (s. 19-23) oraz Mari (dzisiejsze Tall al-Hariri), w którym znaleziono m.in. unikatowe malowidła ścienne, rzeźby i ponad 20 tysięcy tabliczek z pismem klinowym (s. 24-29).

W rozdziale II (s. 30-49) P. Xella przechodzi do epoki późnego brązu. Przedstawia trzy najważniejsze odkrycia archeologiczne dotyczące tego okresu: Alalach (obecnie Tell Ačana w południowej Turcji), gdzie odsłonięto m.in. ruiny świątyni i pałacu, figurki z terakoty, archiwum tabliczek zapisanych pismem klinowym (s. 30-31); Emar (Meskené) zajmujące wówczas ważną pozycję polityczno-kulturową ze względu na swoje usytuowanie na syryjsko-mezopotamskim szlaku handlowym (s. 31-34) i Ugarit (dziś Ras Szamra), które w sposób szczególny zostało w naszych czasach rozświetlone dzięki odkryciu (prace archeologiczne od 1929 r.) królewskiego archiwum i biblioteki zawierającej różnojęzyczne teksty również w języku ugaryckim z zakresu historii, administracji oraz poematy religijne i eposy mitologiczne. Wykopaliska te stanowią bezcenne źródło do badań historii starożytnego Wschodu oraz Starego Testamentu (s. 34-49).

Kolejne stronnice książki (rozdział III, s. 50-68) są poświęcone Fenicjanom (s. 50-62) i mieszkańcom fenickiej kolonii w Afryce Północnej – Kartaginie (s. 62-68). Fenicję stanowiły odrębne i niezależne jednostki polityczne tzw. miasta – państwa. Niektóre z nich w pewnych okresach uzyskiwały hegemonię nad pozostałymi. Stąd autor zaprezentował kulturę, a zwłaszcza panteon fenicki w kontekście poszczególnych miast. Wśród nich wyróżnił wspomnianą już kolonię Tyru – Kartaginę (według tradycji założoną przez Elisę/Dydone), przedstawiając jej historię i religijność mieszkańców aż do czasów rzymskich.

W rozdziale IV (s. 69-94) znajdujemy studium świata aramejskiego z mocnym akcentem (zgodnie zresztą z tematem książki) na wierzenia Aramejczyków. Wiele z nich znajduje swoje odbicia na kartach Starego Testamentu. P. Xella wielokrotnie nawiązywał do tych tekstów np. 2 Krl 5,18; 2 Krl 16,10-15. Przedstawił zagadnienie *marzeah* (s. 74) – uczytu rytualnej, znanej również w Am 6, 4-7 i Jr 16,5. W dalszej części tego rozdziału została opisana religijność w najważniejszych miastach aramejskich: Palmira (Tadmur), Dura Europos (Kalat as-Salihija), Hatra, Edessa (Urfa), Antiochia, Apamea, Damaszek, Emesa (Hims), Heliopolis/Baalbek, Hierapolis (Manbidż, Bambyke), Doliche (Dülük).

Wierzenia ludów Transjordanii (Ammonitów, Moabitów i Edomitów) zostały omówione w rozdziale V (s. 95-111). Znajdujemy w nim krótką historię każdego z tych plemion oraz całą plejadę bóstw czczonych na tych ziemiach: Adon, Addin, Ali, Anat, Aszima, Aszarte, Baal, Bes, Dagon, El, Gad, Hadad, Inurta/Ninurta, Il, Kemosz, Milkom, Mot, Nanaia, Ner, Qôs, Rimmon, Shamash, Sid, Yahweh, Yam, Yerah. Najważniejsze z nich np. Aszarte, Kemosz, Milkom zostały szerzej przedstawione. Autor podjął również krótkie studium nad religijnym znaczeniem hebrajskiej kławy (*cherem*) w kontekście politeizmu Moabitów (s. 105).

Rozdział VI (s. 112-121), to historia i wierzenia jednego z tzw. Ludów Morza – Filistynów, którzy na przełomie XIII i XII w. (po najeździe na Egipt) przywędrowali na równinne wybrzeże południowej części Syrii. „Narodowym” ich bogiem był Dagon, czczony w Gaza i Aszdod (s. 114). Profesor Xella, obok innych jeszcze bóstw, zasygnalizował znaczenie kultu bogini Ptgyh (wokalizacja nie jest znana), której inskrypcje znaleziono w Tell Miqne-Eqron (s. 115-116 i 121).

Ostatni rozdział (s. 122-131) stanowi prezentację Nabatejczyków, ludu semickiego, który przybył z Półwyspu Arabskiego na teren starożytnego Edomu. Najważniejsze bóstwa w ich panteonie to Duszara (bóg słońce) i Allat (matka bogów). Bóstwa Nabatejczyków wykazują pewne podobieństwo do bóstw edomskich np. do Qôs. Początkowo ich kult szerzył się na szczytach gór, później w świątyniach kutyh w skałach, które do dziś możemy podziwiać w okolicach miasta Petra (s. 128-131).

Paolo Xella w niniejszej pracy zrezygnował z odnośników do konkretnych pozycji naukowych. Jednak na zakończenie wyszczególnił przedmiotową bibliografię do każdego rozdziału. Jest ona ułożona chronologicznie, co pozwala łatwo stwierdzić, że jest to literatura najnowsza, umożliwiająca własne, szersze studium tego tematu. W książce zamieszczono również mapy, które przejrzysto pomagają określić analizowane w danym momencie zagadnienie. Dodatkowo przy tego rodzaju pracy, przydałyby się ryciny bóstw, tym bardziej, że autor opisuje niektóre z nich dość szczegółowo. Pomocne są natomiast odnośniki do ksiąg biblijnych, co powoduje, że pozycja ta bardzo dobrze szkicuje syro-palestyńskie tło Starego Testamentu.

Ks. Janusz Wilk